

DE HOGE RAAD VOOR DE JUSTITIE – EEN JAAR VER*

Hoop doet leven

Kristine KLOECK**

De Hoge Raad voor de Justitie (HRJ) werd officieel geïnstalleerd op 1 januari 2000 en is feitelijk van start gegaan op 26 februari van datzelfde jaar.¹

Gezaghebbende juristen² én beleidsmakers³ beschouwen de instelling van de HRJ als één van de belangrijkste grondwettelijke hervormingen sedert 1830. En inderdaad, voor het eerst in de geschiedenis van ons land werd aan een onafhankelijk en paritair samengesteld⁴ grondwettelijk orgaan de opdracht toevertrouwd om controle uit te oefenen op de rechterlijke macht, om bij middel van adviezen of aanbevelingen deel te nemen aan de activiteiten van de twee overige staatsmachten en om als aanspreekpunt voor klachten van burgers over de werking van de justitie te fungeren. Deze maatschappelijk relevante en beleidsbepalende rol oefent de HRJ uit op het trefpunt van de drie staatsmachten met het maatschappelijk middenveld, aan wie hij een discussieforum biedt.

Een diepe vertrouwenscrisis vormt de onmiddellijke aanleiding tot de oprichting van dit nieuwe constitutioneel orgaan. Want alhoewel deze hervorming reeds vroeger werd voorgesteld,⁵ is zij ingevolge de maatschappelijke dynamiek na de Dutroux-ontsnapping in versneld tempo – in het kader van het Octopus Akkoord van 25 mei 1998 – tot stand gekomen. Mede gevoed door pers en politiek heerste in de publieke opinie een klimaat van wantrouwen ten aanzien van het rechtsapparaat. “De hemeltergende grieven van het volk – onbegrijpelijkheid, traagheid en duurte van het proces”⁶ – vormden de kern van dit wantrouwen. Voeg hierbij de “kwaal” van de politieke benoemingen en het is duidelijk dat

* Bij de redactie van dit artikel wordt dankbaar gebruikgemaakt van diverse teksten die tijdens het eerste werkjaar in de schoot van de HRJ tot stand kwamen. Dank ook aan collega's en medewerkers voor hun kritische lectuur van de ontwerp tekst.

** Hoofddocent VUB en Voorzitter HRJ.

1. Na de verkiezing – in juni 1999 – van de leden-magistraten door hun gelijken, de benoeming van de externe leden door de Senaat in december 1999 en de verkiezing van de vier bureauleden door de leden van de HRJ zelf op 26 februari 2000.

2. W.o. Marcel STORME in de *Juristenkrant*.

3. Ik verwijs hier naar bepaalde uitspraken in de wetgevende kamers.

4. Nederlandstalig/Franstalig en magistraten/niet-magistraten: zie verder.

5. Vergelijkbare instellingen bestaan trouwens sedert jaren in andere Europese landen: Italië (1947), Frankrijk (1958), Spanje (1977), Portugal (1921). Zie hierover RENOUX, T.S. (ed.), *Les conseils supérieurs de la magistrature en Europe, La Documentation française*, Paris, 1999. Te noteren valt dat alleen in België de Hoge Raad een externe controle uitoefent op de magistratuur.

6. ROMMEL, G., “Een hervorming van het gerecht denken: rechterlijke onafhankelijkheid en onpartijdigheid”, in *Tijd Schrift – Juridisch Cahier* 1997-98, 67-73. Deze kernachtige uitdrukking van de vrederechter van Sint-Gillis, staat o.m. voor de onaanvaardbare gerechtelijke achterstand, de ontonegankelijkheid van de justitie en haar onbegrijpelijk taalgebruik, het totaal voorbijgestreefde werkinstrumentarium en de vaak aftandse huisvesting, de voor de modale burger dure raad van een goede advocaat, ...

(bepaalde delen van) de bevolking weinig of geen vertrouwen meer hadden in een onpartijdige en objectieve rechtspraak.

Bijdragen tot herstel van dat vertrouwen in de justitie en tot een optimale werking van de justitie als openbare dienst, is de missie die de wetgever de HRJ bij zijn oprichting in 1998 heeft meegegeven.

In het eerste nummer van *Panopticon* jaargang 1999⁷ – dus nog vóór de inwerkingtreding van de Hoge Raad – maakte de lezer van dit tijdschrift reeds kennis met het “wie, wat en hoe” aangaande deze nieuwe instelling, waarvan de krijtlijnen in artikel 151 § 2 eerste lid van de Gecoördineerde Grondwet zijn vastgelegd en de concrete invulling, organisatie en werking geregeld is door de Wet van 22 december 1998.⁸

De HRJ heeft er nu ruim 1 jaar werking op zitten. Tijd dus voor een terugblik, een stand van zaken, een reflectie voor de toekomst. Geen “evaluatie” in de eigenlijke betekenis van het woord. Daarvoor is het te vroeg en bovendien vormt het verhaal van een bevoorrechte getuige hoogstens één van de bouwstenen voor een methodische evaluatie, die noodzakelijk door een niet-betrokken wetenschapper moet gebeuren.

Wat werd tot nu toe gepresteerd, hoe verliep dit in zijn werking, wat zijn de knelpunten en de agendapunten voor de onmiddellijke en verdere toekomst: dat zijn de bescheiden vragen waar we in deze bijdrage een antwoord op willen formuleren.

Een turbulente start

Hoe kan het anders wanneer je iets uit het niets moet creëren! We vatten hier samen in enkele flarden beklijvende herinneringen.

Een pas verkozen paritair samengesteld bureau⁹ – drie vrouwen en een man, alle vier op middelbare leeftijd, die elkaar “van haar noch pluim” kennen – die samen met enkele leden koortsachtig op zoek gaan naar een geschikte locatie. In afwachting wordt ruim drie maanden lang “gekampeerd” op een leegstaande verdieping in de Béliiardstraat, ter beschikking gesteld door het departement Buitenlandse zaken.

Flotte politieke onderhandelingen voor een toereikende dotatie: op de begroting van Justitie¹⁰ was een schamel budget voorzien van 58 miljoen, minder dan

7. DUPRE, I. en VAN NUFFELEN, R., “De Hoge Raad voor de Justitie: het nieuwe huis van vertrouwen?”, *Panopticon* 1999, 20-55, in enigszins aangepaste versie verschenen in *R.W.* 1998-99, 1507.

8. Wet tot wijziging van sommige bepalingen van deel II van het Gerechtelijk Wetboek met betrekking tot de Hoge Raad voor de Justitie, de benoeming en aanwijzing van magistraten en tot invoering van een evaluatiesysteem voor magistraten (hierna genoemd Wet op de HRJ).

9. Twee vrouwelijke magistraten w.o. een Franstalige raadsheer (de term raadsvrouw is vooralsnog niet ingeburgerd in de magistratuur) bij het Hof van Beroep te Brussel, een eerste substituut van het parket Mechelen en twee niet-magistraten m.n. een Franstalige advocaat en een Nederlandstalige vertegenwoordigster van de burgersamenleving die socio-criminologe is van opleiding.

10. De HRJ is een van de gestelde machten onafhankelijk orgaan *sui generis* en behoort tot de zes instellingen in België die over een rechtstreeks door het parlement toegekende dotatie beschikken. De foutieve inschrijving in de begroting Justitie diende bijgevolg te worden rechtgezet (zie art. 259bis-22 § 2 van de Wet op de HRJ). Het bedrag van de dotatie werd voor 2000 op 175 miljoen bepaald; in 2001 werd de dotatie naar 184 miljoen opgetrokken.

een derde van de budgettaire middelen die vooraf door het parlement als noodzakelijk werden ingeschat.

Een moeizame maar vruchtbare samenwerking met de regie der gebouwen voor de inrichting van een 2000 m² groot, centraal gelegen plateau. De HRJ staat voor bereikbaarheid, toegankelijkheid en transparantie, en wil dit “koste wat het kost”¹¹ ook in de huisvesting tot uitdrukking brengen. Dankzij uitzonderlijke inspanningen zijn we medio juni 2000 onder dak, zij het met enkele onaangename neveneffecten als tol voor het overhaaste werk. Om maar iets triviaals te noemen: tropische temperaturen ingevolge een disfunctionerende airconditioning doen iets minder weerstandige medewerkers om de haverklap in ziekte verzeilen en de prachtige planten op de kortste tijd verwijnen!

De voorbereiding van koninklijke besluiten tot regeling van de 30 eenheden tellende personeelsformatie, het taalkader evenals het administratief en geldelijk statuut; een soms ontmoedigende zoektocht naar bekwame mensen die – in een eerste fase op contractuele basis – bereid zijn zich samen met de leden van de HRJ ten volle te engageren in de uitbouw van deze nieuwe instelling.

En ten slotte: de informatica. Een toekomstgericht en bijgevolg complex informaticaplan voor de uitbouw van een intern en extern netwerk tussen de 44 leden en de medewerkers van de HRJ staat binnen de kortste keren op punt ... maar de implementatie en de probleemloze werking ervan vraagt uiteraard de nodige tijd.

44 leden, een 4-koppig bureau

Voor een gedetailleerde bespreking van de samenstelling, de organisatie en de bevoegdheden van de Hoge Raad verwijzen we naar het reeds vernoemde artikel van DUPRÉ en VAN NUFFELEN. Toch is het nuttig de belangrijkste aspecten ervan in herinnering te brengen. Het bij dit artikel gevoegde organigram werkt hierbij verduidelijkend.

De HRJ telt 44 leden: 18 vrouwen en 26 mannen, van dertigers tot zestigers en allen verkozen of aangesteld voor een mandaat van vier jaar. Hij is taalkundig en beroepsmatig paritair samengesteld: 22 Franstalige leden en 22 Nederlandstalige (die elk een “college” vormen), 22 werkende magistraten en 22 externe leden niet-magistraten (waaronder per taalcollege 4 advocaten, 3 hoogleeraars en 4 vertegenwoordigers van de civiele samenleving). Deze dubbele pariteit is een essentieel kenmerk van de organisatiestructuur van de Hoge Raad en geldt voor de werking van nagenoeg al zijn organen.¹² Ik zet deze even op een rij:

1. De *algemene vergadering* (A.V.) is de beslissende instantie van de Hoge Raad: met uitzondering van de voordrachten van kandidaten waarover de benoemings- en aanwijzingscommissies zelf beslissen, evenals de klachten die au-

11. Niet letterlijk maar verwijzend naar de niet aflatende aandacht en inspanning die dit heeft gegeven. Uit bepaalde hoeken kwam kritiek op de inrichting van onze lokalen: “mooi en stijlvol” werd “luxueus” genoemd en de investering buiten proportie vergeleken met de aftandse burelen in heel wat justitiepaleizen. Deze kritiek is o.i. onterecht: aangename werkomstandigheden bepalen mee de goede sfeer op de werkvloer, en de keuze voor stijlvol en tijdloos meubilair is een bewuste keuze voor de toekomst.

12. De taalcolleges zijn uiteraard eentalig Frans of Nederlands en enkel professioneel paritair.

tonoom door de advies- en onderzoekscommissies worden behandeld, moet de algemene vergadering alle adviezen, voorstellen, verslagen, richtlijnen, programma's en handelingen van de colleges en de commissies goedkeuren.

2. De *taalcolleges*, telkens samengesteld uit 22 leden waarvan 11 magistraten en 11 niet-magistraten, hebben geen specifieke bevoegdheden tenzij bij de verkiezing van het bureau. *De facto* vormen zij wel een gespreksforum voor de commissies van elke taalrol.

3. Het *bureau*, samengesteld uit 2 magistraten en 2 niet-magistraten, is het permanent orgaan, het logistieke hart van de Hoge Raad. Het bureau beschikt niet over een autonome beslissingsbevoegdheid, maar is belast met het dagelijks bestuur van de instelling evenals de coördinatie en voortgang van de werkzaamheden via het voorzitterschap van de commissies. Bovendien zijn de vier bureauleden beurtelings gedurende één jaar voorzitter van de Hoge Raad.

4. De wettelijke opdrachten van de Raad worden uitgeoefend in twee commissies: de *(verenigde) benoemings- en aanwijzingscommissie* en de *(verenigde) advies- en onderzoekscommissie*. De (V)BAC is belast met de voordrachten voor benoemingen van magistraten en aanwijzingen van korpschefs in de magistratuur, de organisatie van de examens die toegang geven tot de magistratuur (vergelijkende toelatingsexamens tot de gerechtelijke stages en examens inzake beroepsbekwaamheid), de opleiding en permanente vorming van magistraten.

De (V)AOC formuleert adviezen m.b.t. wetsontwerpen en wetsvoorstellen die de werking van de rechterlijke orde aangaan, houdt toezicht op het gebruik van de interne controlemiddelen in de magistratuur,¹³ behandelt klachten van ontevreden rechtzoekenden en voert audits en bijzondere onderzoeken uit.

Eén jaar werking in vogelvlucht

Bij zijn aantreden stond de HRJ onmiddellijk voor twee moeilijke opdrachten: *het uitwerken van criteria voor de evaluatie van magistraten en het opstellen van standaardprofielen voor de aanwijzing van korpsoversten*. Beide opdrachten hebben betrekking op zeer grondige innovaties in de gerechtelijke tradities in ons land. Bovendien moesten deze op enkele maanden worden afgewerkt zodat reeds vanaf oktober 2000 met de toepassing ervan kon gestart worden.¹⁴

Deze uitdaging was voor de leden van de Raad meteen een vuurproef. Want deze delicate opdrachten in een mum van tijd tot een goed einde brengen met een zeer heterogene groep magistraten en niet-magistraten, Nederlandstaligen en Franstaligen van verschillende politieke en ideologische overtuigingen, was niet evident temeer daar deze mensen nog nooit met elkaar hadden samengewerkt! Zo leidde bijvoorbeeld het gebruik van bepaalde termen die ongewoon zijn in gerechtelijke kringen, tot homerische discussies die uiteindelijk resulteerden in een verschillend taalgebruik in de definitieve Franse en Nederlandse teksten.¹⁵

13. Onder meer het toezicht op de regelmatigheid van de dienst, het hiërarchisch toezicht, het tucht-recht, de wraking, ...

14. De evaluatiecriteria zijn terug te vinden in het *B.S.* van 2 augustus 2000. De standaardprofielen van de korpschefs verschenen in het *B.S.* van 16 september 2000.

15. Bijvoorbeeld het begrip "klant" of nog "management" en "ondernemingszin".

Het werk m.b.t. deze evaluatiecriteria en profielen is zeker niet af. In het voorjaar 2001 werden trouwens evaluatievergaderingen gehouden met de korps-oversten en de evaluatoren en op basis van hun bemerkingsen zullen deze instrumenten worden aangepast en bijgestuurd.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de *activiteiten van de (V)BAC*'s tijdens het eerste werkjaar en tot einde juni 2001.

1. In het kader van de procedure voor *benoeming en aanwijzing van de magistraten*, worden de dossiers door de Minister van Justitie aan de bevoegde commissies medegedeeld binnen een termijn van honderd dagen na de bekendmaking van de vacatures in het *Belgisch Staatsblad* (of honderd veertig dagen indien een algemene vergadering haar advies moet uitbrengen). De commissies beschikken vervolgens over een termijn van veertig dagen om met tweederde meerderheid een voorstel te formuleren.

De nieuwe wet is in werking getreden op 2 augustus 2000; de eerste benoemingsdossiers werden eind november 2000 aan de HRJ overgemaakt.

Situatie op 31 juli 2001:

	Aantal vacante betrekkingen	Aantal kandidaten	Aantal kandidaten die hebben gevraagd te worden gehoord	Aantal voordrachten	Aantal benoemingen ¹⁶
CND ¹⁷	148	411	274	68	38
BAC	173	575	196	133	97
VBAC	2	2	0	1	1

- In totaal werden voor 323 vacante plaatsen 202 kandidaten voorgedragen en uiteindelijk 136 kandidaten benoemd.
- Voor 120 vacante plaatsen (80 in Franstalig België, 40 in Vlaanderen) werd geen voordracht gedaan, voornamelijk (in 85 gevallen) omdat er geen of onvoldoende kandidaten waren, of nog (in 28 gevallen) omdat de kandidaten niet aan de benoemingsvoorwaarden voldeden, of omdat de kandidaten volgens de commissie niet over de vereiste kwaliteiten beschikten (voor een zevental plaatsen).
- Voor 66 plaatsen (36 in Vlaanderen, 30 in Wallonië) werd de voordracht (nog)

→ Voor de Franstalige leden was de notie "client" onaanvaardbaar gelet op de hoofdzakelijk commerciële connotatie, en verkoos men een omschrijving in termen van "les professionnels de la justice, les usagers et les observateurs, en ce compris les media".

16. De Koning beschikt over een termijn van zestig dagen tussen het tijdstip waarop hij de voordracht van de HRJ ontvangt en het tijdstip waarop hij moet benoemen. Dit verklaart waarom het aantal benoemingen altijd gelijk is aan of lager ligt dan het aantal voordrachten. Bovendien heeft de Koning 15 maal een koninklijk besluit genomen waarbij hij een door de CND of door de BAC gedane voordracht op gemotiveerde wijze weigert.

17. CND = commission de nomination et de désignation.

niet gevolgd door een benoeming. Meestal (in 49 gevallen) omdat de termijn voor benoeming na ontvangst van de voordracht (60 dagen) nog niet is verstreken. In een aantal gevallen werd de voordracht bij koninklijk besluit geweigerd (15 weigeringen voor 12 plaatsen)¹⁸ of bleef ze zonder gevolg (2 maal)¹⁹.

De motieven van de weigeringen zijn als volgt samen te vatten:

- technische reden (8 maal: voorgedragen kandidaat werd elders volgens oude procedure benoemd, of trok zijn kandidatuur in);
- risico desorganisatie rechtbank van herkomst (1 maal);
- niet de meest geschikte kandidaat volgens Minister van Justitie (5 maal), waarbij 2 van de 3 geweigerde kandidaten ook bij de tweede voordracht werden geweigerd;
- familiale band met andere magistraten werkzaam in het arrondissement (1 maal).

2. Wat de *examens inzake beroepsbekwaamheid en de vergelijkende toelatingsexamens tot de gerechtelijke stage* betreft, geven volgende tabellen een stand van zaken

Examen inzake beroepsbekwaamheid					
Taalrol	Aantal inschrijvingen	Effectieve deelnemers	Laureaten schriftelijke proef	Laureaten mondelinge proef	Slaagpercentage
Nederlandstalig	302	228	71	34	15 %
Franstalig	184	148	38	23	15 %
Vergelijkend toelatingsexamen tot de gerechtelijke stage					
Taalrol	Aantal inschrijvingen	Effectieve deelnemers	Laureaten schriftelijke proef	Laureaten mondelinge proef	Slaagpercentage
Nederlandstalig	219	155	56	33	21 %
Franstalig	255	193	43	32	16 %

Voor wat de (V)AOC aangaat volgt nu een samenvatting van de *activiteiten m.b.t. haar viervoudige bevoegdheid*.

1. Voor de periode van 1 augustus 2000 tot 31 juli 2001 geeft volgende tabel een samenvattend overzicht van de opvolging van *klachten*:

18. Voor 7 plaatsen werd de benoemingsprocedure heropgestart; voor 3 vacante plaatsen volgde een benoeming na een tweede voordracht; één vacante plaats is nog in behandeling en een vacature werd opgevuld door de vorige titularis na een arrest van de Raad van State.

19. Zonder gevolg omdat de enige kandidaat na de voordracht werd benoemd op een vacante plaats die volgens de oude procedure te begeven was.

Commissies	Aantal ingeleide dossiers	Aantal afgesloten dossiers	Hangende dossiers
Franstalig	327	160	167
Nederlandstalig	239	98	141
Verenigd	3	1	2

In ongeveer 90 % van de gevallen is de HRJ onbevoegd, bijvoorbeeld omdat de klacht betrekking heeft op de inhoud van een rechterlijke beslissing, of een zaak aangaat die vreemd is aan de werking van de rechterlijke orde of die behoort tot de strafrechtelijke of tuchtrechtelijke bevoegdheid van andere overheden.²⁰

2. Volgende *adviezen* inzake wetsontwerpen en -voorstellen die de (algemene) werking van de rechterlijke orde aangaan werden in dezelfde periode uitgebracht:²¹

– Op vraag van de Minister van Justitie:

- een advies over een voorontwerp van wet met het oog op het wegwerken van de gerechtelijke achterstand in de hoven van beroep;
- een advies over een ontwerp van wet betreffende de opleiding en werving van magistraten.²²

Deze adviezen werden in grote mate gevolgd door de wetgevende kamers.

– *Op vraag van de Kamer van volksvertegenwoordigers:*

- een advies over het wetsvoorstel inzake het federaal parket.²³

Dit advies werd niet gevolgd in de Kamer noch in de Senaat.

- Een advies over een ontwerp van wet tot wijziging van het Gerechtelijk Wetboek, wat de burgerlijke rechtspleging betreft.²⁴

Ten aanzien van dit advies werd nog geen parlementaire beslissing genomen.

– *Van ambtswege:*

- een advies over artikel 20 van het ontwerp van wet tot wijziging van diverse bepalingen met het oog op de oprichting van een algemene vergadering van vrederechters en rechters in de politierechtbank.²⁵

Dit advies werd door het parlement evenwel niet gevolgd.

20. De gronden van onbevoegdheid zijn vermeld in art. 259bis-15 § 3 Ger. W. en betreffen, naast de in de tekst vermelde redenen: klachten waarvan het doel door een (buiten)gewoon rechtsmiddel kan of kon worden bereikt, klachten die reeds zijn behandeld en geen nieuwe elementen bevatten, klachten die kennelijk ongegrond zijn.

21. Een beleidsmatige analyse van de adviezen van de Hoge Raad zou ons hier te ver leiden. De adviezen zijn terug te vinden in de parlementaire stukken.

22. *Parl. St.* Kamer 2000-2001, nr. 50 0703/002 – Wet van 15 juni 2001 tot wijziging van de artikelen 190, 194, 259bis-9, 259bis-10, 259octies en 371 van het Gerechtelijk Wetboek, tot invoeging van artikel 191bis in het Gerechtelijk Wetboek en tot wijziging van artikel 21 van de Wet van 18 juli 1991 tot wijziging van de voorschriften van het Gerechtelijk Wetboek die betrekking hebben op de opleiding en werving van magistraten, *B.S.* 21 juli 2001.

23. *Parl. St.* Kamer 2000-2001, nr. 50 0897/001.

24. *Parl. St.* Kamer 2000-2001, nr. 50 0969/1.

25. *Parl. St.* Kamer 2000-2001, nr. 50 0800/010.

Vermelden we overigens dat momenteel op verzoek van de Minister van Justitie adviezen worden voorbereid m.b.t. wetsontwerpen strekkende tot wijziging van de burgerlijke rechtspleging (de rol van de actieve rechter) en het tuchtrecht van magistraten, en m.b.t. het voorontwerp van wet houdende antwoorden op delinquent gedrag van minderjarigen.

3. M.b.t. *het gebruik van de interne controlemiddelen in de magistratuur* werd een verslag m.b.t. het jaar 1999 over “de algemene controle en de bevordering van het gebruik van mechanismen voor interne controle binnen de rechterlijke orde” door de algemene vergadering van de Hoge Raad in januari 2001 goedgekeurd en vervolgens aan de wetgevende, de uitvoerende en de rechterlijke macht toegezonden.

4. In het kader van haar *onderzoeksbevoegdheid* realiseerde de VAOC op verzoek van de Minister van Justitie een doorlichting van de werking van het parket te Brussel. Aanleiding tot dit verzoek was de verklaring van de Procureur des Konings in de pers omtrent de te verwachten gevolgen van de politiehervorming op de werklust van een voor 25 % onderbezet kader van parketmagistraten in Brussel. De doorlichting moest inzicht bieden in de werklust/draagkracht van het parket en aanbevelingen formuleren voor optimalisering van de werking.

Eveneens op verzoek van de Minister van Justitie is momenteel een bijzonder onderzoek naar de werking van de rechtbank van eerste aanleg te Dendermonde aan de gang. Aanleiding hiertoe was een parlementaire vraag m.b.t. het door de voorzitter van de rechtbank aangeklaagde tekort aan zittende magistraten. Het onderzoek moet antwoord geven op de vragen m.b.t. de instroom van zaken, de organisatie van de zittingen en de verdeling van de werklust.

Naast de benoemings- en aanwijzingscommissies en de advies- en onderzoekscommissies, functioneren verscheidene *werkcellen* rond uiteenlopende onderwerpen, die relevant zijn in het kader van de brede opdrachtbepaling van de Hoge Raad.

Zo werden VAOC-werkgroepen ingericht rond de gerechtelijke achterstand, het begrip rechterlijke orde, de problematiek van de toegevoegde rechters, de adjunct-mandaten en specifieke mandaten. Van haar kant buigt de VBAC zich in werkgroepen over de hervorming van de examens inzake beroepsbekwaamheid en van de vergelijkende toelatingsexamens tot de gerechtelijke stage, het programma betreffende de opleiding van de magistraten en de gerechtelijke stage.

Verder werden ook gemengde werkcellen opgericht, m.b.t. onderwerpen die de commissiewerkingen overstijgen: de evaluatie van de magistraten, de profielen van diverse functies in de magistratuur, de school voor de magistratuur, het statuut van het openbaar ministerie, de externe communicatie van de HRJ, de noodzakelijke aanpassing van de Wet op de HRJ na één jaar werking.

Een bijzondere vermelding verdienen de *administratieve cel* en de *deontologische cel*, beide ingesteld door het huishoudelijk reglement van de HRJ. De eerste is niet paritair samengesteld uit 18 leden,²⁶ en buigt zich over al wat te maken heeft met de dotatie, de locatie, het personeel en de informatica. De

26. De administratieve cel telt 11 magistraten en 7 niet-magistraten (waarvan 3 advocaten).

deontologische cel, paritair samengesteld uit 4 leden (en 4 plaatsvervangers), ontwierp een deontologische code en is belast met het onderzoek naar eventuele tekortkomingen van leden van de Raad aan de deontologische plichten van hun ambt.

Het zal niemand verbazen dat er tijdens het voorbije opstartjaar vooral zéér veel werd vergaderd: we tellen niet minder dan 125 bureauvergaderingen, 13 algemene vergaderingen, 125 commissievergaderingen ... wat neerkomt op een gemiddelde van 22 vergaderingen per maand. Intussen is dit vergadertempo tot meer menselijke proporties herleid: éénmaal per maand komt de algemene vergadering bijeen; de administratieve cel vergadert in functie van de noodwendigheden elke 2 tot 3 maanden; het bureau evenals elk van de vier wettelijke commissies vergaderen in principe wekelijks.

Eén jaar werking kritisch bekeken²⁷

De Hoge Raad heeft er nu ruim één jaar werking op zitten en brengt in september 2001 zijn eerste jaarverslag uit, dat een beeld geeft van de (startende) organisatie en een overzicht van de werkzaamheden in algemene vergadering, commissies en werkcellen.

We zijn bescheiden *tevreden* over het gepresteerde werk: het is een zwaar jaar geweest, maar we hebben de hindernissen van het begin van het parcours vrij goed genomen. De wetgever had immers geen tijd voorzien voor de noodzakelijke materiële, personele en infrastructurele uitbouw van de Raad. Bijgevolg moesten van meet af aan en gelijktijdig met alle beslommeringen van de opstartfase en de voorbereiding van de commissiewerkingen (o.m. op punt stelling van een huishoudelijk reglement), óók de voormelde wettelijke opdrachten vervuld worden!

We zijn *bescheiden* tevreden, want we beseffen dat onze werkwijze voor verbetering vatbaar is en dat in de voorbije fase van verkenning van onze bevoegdheden ook enkele minder gelukkige beslissingen werden genomen. Dit is nu eenmaal leergeld dat we betalen voor het op gang trekken van een nieuwe instelling die een heel eigen plaats inneemt binnen ons staatsbestel.

We zetten deze terugblik verder met een aantal kritische kanttekeningen en aandachtspunten voor de toekomst. We doen dit vanuit drie pertinente vragen, die stuk voor stuk verwijzen naar kritieke succesfactoren voor de realisatie van onze missie.

1. DE HOGE RAAD VOOR DE JUSTITIE: EEN PROFESSIONELE ORGANISATIE?

1.1. Een kritische kijk op de werking in de praktijk leert ons de **sterkten** en **zwakten** van de organisatiestructuur van de Raad.

27. Deze kritische bedenkingen binden enkel de auteur als socio-criminologe en universiteitsdocent; in verkorte en aangepaste vorm zijn zij opgenomen als algemene conclusies in het jaarverslag 2000 van de HRJ.

Wat de taalpariteit betreft

De samenwerking tussen de twee taalgemeenschappen is ongetwijfeld verrijkend, en er worden ernstige inspanningen geleverd om communautaire breuklijnen te vermijden. Maar deze samenwerking stelt ook bijzondere eisen: elke tekst en elke vergadering vereist (simultane) vertaling,²⁸ wat niet enkel een dure maar ook een arbeidsintensieve, tijdrovende en moeizame aangelegenheid is. De samenwerking is ook niet steeds gemakkelijk: mentaliteits- en cultuurverschillen en verschillende gevoeligheden maken dat woorden worden gewikt en gewogen, en radicaliserende stellingnamen worden vermeden om een consensus te bereiken.

Het groepsbewustzijn en de vaste wil om samen het project HRJ tot een goed einde te brengen blijven evenwel de pioniersfase bepalen. De confrontatie tussen (filosofische, politieke en) communautaire gevoeligheden wordt in democratische banen geleid.

Wat de beroepspariteit aangaat

De gemengde samenstelling magistraten/externe leden is eveneens een positieve ervaring en draagt er toe bij dat de opdrachten met een grotere openheid en maatschappelijke betrokkenheid worden benaderd. Vraag is evenwel of hiermee de wil van de wetgever wordt waargemaakt, m.n. het corporatisme indijken en in een democratische besluitvorming de synthese van een veelheid aan ideeën en benaderingen realiseren.²⁹ We stellen immers vast dat de magistraten – een homogene en sterk geprofileerde beroepsgroep – een feitelijk overwicht hebben in de diverse vergaderingen van commissies en werkcellen.

De niet-magistraten daarentegen vormen een vrij disparate groep, wiens participatie aan de werkzaamheden bovendien duidelijk lager ligt. Dit geldt in iets mindere mate voor de leden-advocaten, die in zekere zin zelf deel zijn van de rechterlijke orde, en van de hoogleraars ... die evenwel allen afgevaardigd zijn door een rechtsfaculteit. De leden-vertegenwoordigers van het maatschappelijk middenveld³⁰ hebben blijkbaar beroepsmatig minder mogelijkheden om hun tijd te beheren en zijn bijgevolg minder beschikbaar voor de HRJ.

Men kan dus zonder meer stellen dat de zgn. burgersamenleving het zwakke broertje is in deze constructie. Vraag is of de samenstelling en werking van de Raad op termijn wel voldoende waarborgen biedt tegen zgn. “self-serving decisions”, d.w.z. beslissingen die de meest betrokken beroepsgroepen zelf tot voordeel strekken. Vraag is ook of en hoe deze vertegenwoordiging van de civiele maatschappij zou kunnen versterkt worden: is het een kwestie van “keuze” van de juiste kandidaten door de Senaat of moet de HRJ andere wegen gaan

28. De wet bepaalt dat ieder zijn eigen taal spreekt (art. 259bis-4 § 5 tweede lid), maar zonder simultaanvertaling komt dit er in de praktijk op neer dat de Nederlandstaligen tweederde van de tijd Frans spreken om zich verstaanbaar te maken en dat de Franstaligen bijzondere inspanningen moeten leveren om de debatten in beide landstalen te kunnen volgen.

29. Memorie van Toelichting bij de Wet op de HRJ, Kamer 1997/98, 15 juli 1998, nr. 1677/1, p. 6.

30. Acht in aantal, waaronder drie niet-juristen.

bewandelen om de stem van de “dagdagelijkse gebruikers van het gerecht”³¹ in haar midden kracht bij te zetten?

Wat de uitoefening van de bevoegdheden aangaat

De werking van het *bureau* beantwoordt aan wat men van het dagelijks bestuur van een dergelijke instelling mag verwachten: sterke identificatie met de missie, grote dosis engagement, zorg voor continuïteit in het beheer, transparantie, loyaliteit t.o.v. de algemene vergadering, en – in de mate van het mogelijke na één jaar werking en met de helft van de personeelseffectieven – zorg voor een vlotte interne en externe informatiedoorstroming³² en logistieke ondersteuning van de leden. Dit alles is mede te danken aan de collegiale opstelling van de vier eerste bureauleden, die – gelukkig toeval! – het goed met elkaar kunnen vinden en zodoende de noodzakelijke continuïteit bij het jaarlijks wisselend voorzitterschap wellicht zullen waarborgen.

Het bureau is het logistieke hart van de Raad en draagt in feite de eindverantwoordelijkheid ... maar heeft weinig of niets te zeggen. De totale afhankelijkheid van de beslissingen, die in de administratieve cel of in algemene vergadering worden genomen, maakt de positie en de rol van de bureauleden er niet eenvoudig op en vermindert de slagkracht van dit orgaan.

De werking van de *commissies* verloopt efficiënt en resultaatgericht, al slaagt de advies- en onderzoekscommissie er voorlopig niet in al haar opdrachten binnen de gestelde tijd te realiseren (*cf.* verder). De samenwerking en afstemming tussen de commissieleden vlot over 't algemeen bijzonder goed, hoewel onderlinge verschillen niet te ontkennen zijn. Deze hangen samen met verschillende bevoegdheden (benoemingen zijn van alle tijden een heet hangijzer) en cultuurverschillen (de enen zijn geneigd het debat te intellectualiseren, de anderen zijn nu eenmaal zakelijker en pragmatischer). Het reeds vermelde feitelijk overwicht van de magistraten kenmerkt evenwel de commissiewerkingen. Gekoppeld aan het feit dat het wettelijk vereiste stemmenquorum (in commissies en algemene vergadering) geen evenwichtige vertegenwoordiging van magistraten en niet-magistraten voorziet,³³ en gelet op de toch wel specialistische materie is het dus weinig waarschijnlijk dat standpunten, die eventueel door corporatistische reflexen zouden ingegeven zijn, door de “frisse” inbreng van een buitenstaander worden omgebogen.

31. Term ontleend aan de Toelichting bij de wet, *o.c.*, p. 6.

32. In de loop van het eerste werkjaar werd in kranten en gespecialiseerde bladen regelmatig (maar nog te weinig!) aandacht besteed aan de HRJ en werden een tweetal persconferenties gehouden. Begin mei 2001 werd een perscommuniqué uitgegeven dat de “buitenwacht” op gestructureerde wijze informeert over de werkzaamheden van de Hoge Raad. Een werkgroep “externe communicatie” buigt zich over de vormgeving aan een communicatiebeleid en de ontwikkeling van een eigen website.

33. Aangezien het nu al niet evident is om de quota te bereiken, zou deze bijkomende eis de werking uiteraard nog bemoeilijken. Beraadslaging in A.V. gebeurt bij meerderheid van stemmen, tenzij wanneer over de samenstelling van het bureau wordt beslist (tweederde meerderheid). In (V)AOC wordt eveneens met gewone meerderheid beraadslaagd tenzij voor het bijzonder onderzoek (tweederde meerderheid). In elke BAC gebeuren de voordrachten van kandidaten met tweederde meerderheid.

Verder is de zéér zware belasting van de commissieleden een vaststelling waar men niet aan voorbij kan. De uitvoering van de vele opdrachten vraagt een grote beschikbaarheid. In werkelijkheid komt het erop neer dat de leden ongeveer éénderde van de werktijd in de opdrachten van de HRJ dienen te investeren. Aangezien voor velen daartoe op de werkvloer geen faciliteiten werden voorzien, doen zij dit *bovenop* hun normale activiteiten in de magistratuur, de advocatuur of enig ander beroep voor wat de externe leden aangaat. Mits veel avond-, nacht- en weekendwerk, fast food en caféïne lukt het wel; maar ondanks de inzet van de leden was het niet makkelijk om de ontwerp teksten tijdig af te krijgen, de debatten in goede banen te leiden en tot “kritiekbestendige” beslissingen te komen.

In tijden van onthaasting, besluiten we met enige schroom dat de geleverde prestaties meer te danken zijn aan het verantwoordelijkheidsbesef, de inzet en de solidaire samenwerking van de leden en het nog schaars beschikbare personeel, dan aan een goed geoliede, professionele organisatie.

In de *algemene vergadering* zitten de leden samen rond de tafel teneinde de in commissie voorbereide voorstellen te bekrachtigen. De uitwisseling van ideeën en benaderingen, het open debat dat voortvloeit uit de confrontatie van verschillende visies is ongetwijfeld een rijkdom.

Maar het moet gezegd dat de algemene vergadering – met zijn 44 leden uit diverse professionele, culturele en taalgemeenschappen – ook een loodzware beslissingsmachine is! Vrijwel alle eindresultaten van de commissiewerkzaamheden (zoals gezegd de voordrachten en de klachten uitgezonderd) moeten aan de algemene vergadering ter goedkeuring worden overgelegd. Een maandelijkse bijeenkomst van de algemene vergadering is dan ook noodzakelijk, wat uiteraard een dure aangelegenheid is.³⁴ Ook het vertragings-effect van deze procedure is niet te onderschatten. Commissiewerkzaamheden worden immers niet zómaar “bekrachtigd” in algemene vergadering: de discussie wordt desgevallend geheel of gedeeltelijk overgedaan, de in commissie bereikte consensus of het compromis³⁵ kan op de helling komen³⁶, het werk wordt desgevallend terug naar de commissie gestuurd.

1.2. Deze kritische analyse wil de lezer geenszins somber stemmen. Het is immers logisch dat de *Hoge Raad*, die van de wetgever géén tijd kreeg om haar inwerkingtreding organisatorisch voor te bereiden, en – bij het schrijven van deze bijdrage – in zijn zestiende werkmaand zit, nog *niet op kruissnelheid* draait. En hoop doet leven!

De verdere professionalisering van de Hoge Raad vereist in de eerste plaats de volledige *invulling en op termijn wellicht de uitbreiding van het administratief*

34. Een voltallige algemene vergadering van méér dan vier uur kost ongeveer 450.000 BEF (presentiegelden, verplaatsingskosten en tolken); duurt de vergadering minder dan vier uur, dan daalt dit bedrag tot ongeveer 230 000 BEF.

35. Meestal gaat het om beslissingen voorbereid in VAOC, die slechts 16 leden telt en bijgevolg in de algemene vergadering een minderheidspositie inneemt.

36. In het licht van nieuwe elementen die eventueel in het debat worden gebracht achten commissieleden zich immers niet gebonden door vroeger ingenomen standpunten.

personeelskader: dit is een absolute prioriteit voor het tweede werkjaar en zal toelaten de werkzaamheden van de leden in ruimere mate te ondersteunen.

Mede het wachten op de organisatie van de examens door Selor, de wervingsdienst van de federale overheid,³⁷ had als gevolg dat per 1 mei 2001 de HRJ niet eens de helft van zijn personeel³⁸ contractueel in dienst had. Daarbij komt dat, ondanks de ietwat gunstigere regeling die de HRJ kon bedingen, het statuut van de vastbenoemde ambtenaar van het Rijk als basis voor aanwerving en verloning niet echt aangepast is voor een instelling als de HRJ. Gegeven de complexe, gespecialiseerde en vaak aan strikte termijnen gebonden opdrachten zou de Raad – naast enkele “juniormedewerkers” – moeten kunnen rekenen op gekwalificeerde juristen met minimum een aantal jaren administratieve, juridische of beleidservaring. De missie zelf van de HRJ evenals de maatschappelijke verwachtingen t.a.v. deze nieuwe instelling laten immers niet toe 5 tot 10 jaar tijd te nemen om tot een professionele organisatie uit te groeien.

Gelet op het korte mandaat van de leden,³⁹ zal de administratie bovendien voor de noodzakelijke continuïteit moeten zorgen, wat de keuze voor een sterke administratieve onderbouw kracht bijzet.

Een vergelijking met de andere (grond)wettelijke instellingen die genieten van een dotatie,⁴⁰ leert trouwens dat de HRJ er inzake het statuut van zijn medewerkers minder goed aan toe is. Het Bureau van de Raad wil dan ook ijveren voor een personeelsstatuut gelijkwaardig aan wat in vergelijkbare instellingen van kracht is.

De wet voorziet in de mogelijkheid een beroep te doen op *externe experts*.⁴¹ Wellicht ligt ook hier een mogelijke oplossing om aan de overvraging van de leden en de vertraging in de werkzaamheden het hoofd te bieden.

Tot nu toe werd hier slechts in beperkte mate gebruik van gemaakt: enkel bij het uitwerken van het evaluatiesysteem voor de magistratuur en de standaardprofielen voor korpsoversten werd voor een nauwkeurig omschreven bijdrage een consultant ingeschakeld.

De ervaring leert dat een zekere weerstand leeft tegen externe expertise. De problemen van de rechterlijke orde worden als “uniek” ervaren en niet vergelijkbaar met andere professionele werelden. Bovendien hebben externe consultants zelden of nooit kaas gegeten van de gerechtelijke wereld en hanteren zij een taal en benaderingswijze die erg verschillend zijn van de gerechtelijke gewoonten.

Deze weerstand is wellicht van tijdelijke aard en mede afhankelijk van de identiteit van de expert zelf en de aard van de opdracht die wordt uitbesteed. In

37. Deze examens konden uiteindelijk in het tweede kwartaal 2001 plaats vinden. De indiensttredingen zijn gepland voor het najaar 2001.

38. De personeelsformatie telt 30 eenheden, waarvan ongeveer de helft universitair (vooral juristen). Personeelsleden van de HRJ genieten een betere anciënniteitsregeling en een premie voor onregelmatige werkuren (K.B. 17 juli 2000 – B.S. 27 juni 2000)

39. De duurtijd van een mandaat als lid van de HRJ is 4 jaar; maximum de helft plus twee van hen kan éénmaal voor een termijn van vier jaar vernieuwd worden (art. 259bis-3 § 1). Wie zich opnieuw kandidaat kan stellen wordt bepaald bij loting (art. 100 Wet HRJ).

40. Arbitragehof, Rekenhof, Comité P en I, Federale Ombudsdienst.

41. Art. 259bis-6 § 1.

dit verband verdient de uitbouw van samenwerkingsverbanden met diverse universitaire onderzoeksinstellingen op korte termijn de nodige aandacht.⁴² In afwachting is het zeer begrijpelijk dat de leden van de HRJ – nu ze eindelijk “zelf een vinger in de pap” hebben – graag de touwtjes in handen houden.

De wetgever liet ook de mogelijkheid open om bij (in ministerraad overlegd) koninklijk besluit het aantal voltijdse leden van het *bureau uit te breiden* mocht de werklust te groot blijken.⁴³ Vooreerst is de voorafgaande instemming van de uitvoerende macht hier wel verrassend, gezien het onafhankelijk statuut van de HRJ. Men zou verwachten dat de Raad, binnen de perken van zijn dotatie, ter zake een autonome beslissingsbevoegdheid zou hebben.

Afgezien daarvan heeft ook dit alternatief voor- en nadelen. Een uitbreiding van het bureau – wat gelet op de noodzakelijk dubbele paritaire samenstelling minstens verdubbeling betekent – waarborgt een evenwichtige vertegenwoordiging van magistraten en niet-magistraten: dit is een kostbaar goed in het licht van het hele opzet van de Hoge Raad. Vraag is evenwel of men voldoende externe leden zal vinden die zich voor een termijn van vier jaar ter beschikking willen stellen, zonder enige garantie en met risico's voor de latere voortzetting van hun beroepsloopbaan. Een nadeel is verder dat een eventuele uitbreiding van het bureau ten koste gaat van de participatie van de overblijvende ‘gewone’ leden.

Een variant op dit alternatief zou erin kunnen bestaan een Hoge Raad samen te stellen met een beperkter aantal maar allen *voltijds werkende leden*.

Deze mogelijkheid werd evenwel tijdens de vorige legislatuur niet weerhouden omwille van het kostenplaatje en de moeilijkheid om de verschillende evenwichten (taalgemeenschappen, beroepsgroepen) binnen een kleinere groep (dan de huidige 44) te waarborgen.

Ten slotte is het niet denkbeeldig dat een uitbreiding van het bureau of een veralgemening van de voltijdse tewerkstelling, de besluitvorming nóg logger zou maken.

2. De Hoge Raad voor de Justitie: een huis van vertrouwen?

2.1. HET VERTROUWEN VAN DE BEVOLKING / DE BURGER

De vraag of de HRJ effectief zal kunnen bijdragen tot herstel van het vertrouwen in de justitie, is niet eenvoudig te beantwoorden. Vooreerst omdat dit een gigantische opdracht is, gelet op de vaststelling dat het met het vertrouwen van de bevolking in het gerecht blijkbaar niet zo goed gesteld is.⁴⁴ Maar ook omdat

42. Ook de recente oprichting van een academische talentenbank – een ontmoetingsplatform voor vraag en aanbod m.b.t. onderzoeks-, opleidings- en adviesaanvragen – wekt onze belangstelling, m.n. de “Academic Management Consultants Clearing House” – een initiatief van Roger Blanpain, prof. emeritus van de K.U. Leuven.

43. Art. 259bis-4 § 1 tweede lid.

44. Slechts 20,1 % van de Vlamingen (22,8 % van de mannen en 17,2 % van de vrouwen) heeft zeer veel tot veel vertrouwen in het gerecht. De Vlaamse pers en de Vlaamse maar vooral de Waalse politieke partijen scoren nog (veel) lager. Zie hierover VRIND 2000 – Vlaamse Regionale Indica-
→

de probleemstelling zelf heel wat vragen oproept die vooraf een antwoord vereisen. Wie is “de burger / de bevolking”? Welke diversiteit aan actoren dekken deze begrippen? Wat wordt hier verstaan onder “justitie”? Gaat het over het institutionele aanbod dan wel over de waarden en idealen waarnaar de notie “justitie” verwijst? Wat verwacht de burger van justitie en op welke wijze kan aan deze verwachtingen worden voldaan? Wat betekent juist “vertrouwen in de justitie”? Is er ooit wél vertrouwen geweest? In welke mate hangt dit samen met het vertrouwen in andere instellingen binnen ons staatsbestel?

Een interuniversitair onderzoek, dat momenteel loopt op initiatief van de federale diensten voor wetenschappelijke, technische en culturele aangelegenheden (DWTC),⁴⁵ wil aan het schrijnend gebrek aan theoretische en empirische kennis ter zake tegemoet komen. Ook de HRJ zal hieruit wellicht inzichten kunnen putten voor zijn actie.

Dit neemt niet weg dat de wettelijke bevoegdheden van de HRJ hefbomen aanreiken om het vertrouwen te winnen of minstens te vergroten.

We denken hierbij vooral aan de objectivering van de benoemingen, het realiseren van een grotere transparantie in de werking van de rechterlijke orde en de consequente behandeling van klachten.

2.1.1. De *depolitisering van de benoemingen* van de magistraten, reeds ingezet met de oprichting van het wervingscollege in 1991, komt ongetwijfeld tegemoet aan de bekommernis om de moeilijke en delicate rechterlijke functies aan de beste kandidaten toe te vertrouwen.

Waarborgen voor deze objectivering liggen onder meer in het feit dat de benoemings- en aanwijzingscommissies op twee manieren de toegang tot de magistratuur beheren: enerzijds via de examens inzake beroepsbekwaamheid en de vergelijkende toelatingsexamens tot de stage, en anderzijds via de voordracht van kandidaten voor de vacant verklaarde ambten (een bevoegdheid die het vroegere wervingscollege niet toekwam).

De wet heeft bovendien voor de benoemings- en aanwijzingscommissies een hoog quorum vastgelegd voor beslissingen over kandidaturen: twee derden van de leden van de commissies moeten aanwezig zijn (hetzij 10 van de 14 leden), en de beslissingen worden bij tweederde meerderheid genomen. Zodoende wordt verhinderd dat een kandidaat die niet over de vereiste kwaliteiten beschikt, zou worden voorgedragen. Door de paritaire samenstelling van de commissies (de helft magistraten en de helft niet-magistraten) worden de kandidaten wellicht ook op andere dan louter juridische kwaliteiten getoetst.

Maar er is nog “werk aan de winkel”: de kwaliteit van de adviezen (van de korpschefs, de balie, ...) kan beter, en eventuele kritieken moeten beter worden onderbouwd zodat een gezonde vorm van tegenspraak mogelijk wordt.

Sommigen pleiten ervoor het hoorrecht (op verzoek van de kandidaat) te vervangen door een hoorplicht, in naam van het gelijkheidsbeginsel en omdat dit

→
toren, een uitgave van het Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap. Vergelijkbare gegevens m.b.t. de Franstalige bevolking zijn ons niet bekend.

45. Zie voor het onderzoeksconcept: “Justitie in vraag gesteld: onderzoeksconcept omtrent de verwachtingen van de burgers ten aanzien van Justitie” – DWTC februari 2000.

een bijkomende bron van informatie is. Ook wordt de vraag gesteld of een proces-verbaal van de hoorzittingen moet worden opgemaakt. Een en ander zal op haalbaarheid en meerwaarde voor objectivering en democratische controle worden onderzocht.

2.1.2. Het – tot op zekere hoogte – *transparant maken van de werking van de rechterlijke orde* kan er eveneens toe bijdragen het vertrouwen in de justitie te herstellen.

De externe controle die de Hoge Raad uitoefent op het gebruik van de interne controlemiddelen in de magistratuur wil alleszins de interne gang van zaken binnen de rechterlijke orde inzichtelijk maken, bijdragen tot een effectieve en uniforme toepassing van de interne controle, en stimuleren dat de algemene vergaderingen van de hoven en rechtbanken en de korpsvergaderingen van de parketten tot instrumenten van wezenlijke dialoog uitgebouwd worden.

Ook de (vergelijkende) analyse van de activiteitenverslagen van hoven en rechtbanken zal de transparantie van de werking van de rechterlijke orde in belangrijke mate bevorderen. Dit is althans een toekomstverwachting, omdat de zeer grote heterogeniteit van deze activiteitenverslagen en van het daarin besloten cijfermateriaal elke vergelijking en elke gefundeerde besluitvorming m.b.t. de effectiviteit en efficiëntie van de werking van de rechterlijke orde op dit ogenblik ernstig hypothekeert.

2.1.3. *De behandeling van klachten*

Het lijkt geen twijfel dat klachten van burgers de leden van de Hoge Raad informeren over het ongenoegen dat leeft bij de bevolking over de werking van het gerecht.

Het leidt evenmin twijfel dat de wetgever de maatschappelijke relevantie van de opvolging van klachten hoog heeft ingeschat. Het verslag van de senaatscommissie, naar aanleiding van de grondwetswijziging tot oprichting van de HRJ, is in dit verband overtuigend:

“De Hoge Raad krijgt ook een ombudsfunctie. Hij ontvangt de klachten met betrekking tot de werking van de rechterlijke orde en volgt die klachten op. De geschokte vertrouwensrelatie tussen burger en justitie wordt immers niet afdoende hersteld indien mensen hun klachten alleen maar kunnen uiten zonder te weten welk gevolg eraan gegeven wordt.

(...)

Het vertrouwen tussen burger en justitie wordt niet hersteld met enkele ingrepen, maar vergt een voortdurende inspanning waarbij de Hoge Raad zeer nauw wordt betrokken ...”⁴⁶

Gegeven deze maatschappelijke relevantie heeft de VOAC zeer bewust geoepereerd voor een laag-drempelige toegang,⁴⁷ een snelle en eenvoudige procedure, een niet juridisch-technisch taalgebruik en voor werkingsbeginselen, die uitgaan

46. Belgische Senaat – zitting 29 oktober 1998, 1-1121/3, blz. 7-8.

47. De wettelijke ontvankelijkheidsvereisten – een klacht moet schriftelijk, gedateerd en ondertekend zijn en de volledige naam en adres van de klager bevatten – worden soepel gehanteerd.

van begrip voor het standpunt van de klager, eerlijkheid en onpartijdigheid, redelijkheid en gezond verstand, pragmatisme en oplossingsgerichtheid.

Een aantal klachten verwijzen rechtstreeks naar de gekende pijnpunten in de werking van ons gerechtelijk apparaat. We onthouden hier vooral de trage rechtsgang, ondermeer ingevolge het talmen van een raadsman of een onredelijke vertraging in het onderzoek of nog de onverantwoorde duur van het beraad/uitstel van een vonnis.

We denken ook, en niet in het minst, aan het gebrek aan communicatieve justitie. Een justitie die de rechtzoekende van meet af aan en in een voor hem begrijpelijke taal mondeling én schriftelijk informeert over de opeenvolgende stappen in zijn zaak; over de rol van de verschillende actoren (procureur, rechter, advocaat, gerechtsdeurwaarder,⁴⁸ die nu allen vaak hopeloos op één hoop – “het gerecht” – worden gegoooid); over het wat en waarom van de gerechtelijke beslissingen (met inbegrip van seponeringsbeslissingen), het wat en waarom van de (vermoedelijke) duur van bepaalde procedures, over de basisbeginselen van een behoorlijke uitvoering van maatregelen en straffen en de rechten en plichten van de rechtzoekende in dat kader, ... lijkt vandaag nog een verre toekomst-droom.

Het is onze vaste overtuiging dat een meer communicatieve en participatieve justitie, die overleg, toegankelijkheid en begrijpbaarheid hoog in het vaandel draagt, heel wat onwetendheid en misverstanden, wantrouwen en ongenoegen bij de burger zou voorkomen of wegnemen.

In een aantal gevallen heeft de tussenkomst van de Hoge Raad effectief geleid tot een bevredigende verklaring, een toenemende transparantie van de gang van zaken, zelfs een deblokkering van het dossier. Naar aanleiding van andere klachten, die structurele problemen blootlegden, formuleert de Hoge Raad aanbevelingen voor wetgever of beleid. Op termijn en optimistisch gesproken kan dit bijdragen tot een meer optimale werking van de justitie, maar voor de klager zelf komt dit alleszins te laat.

De vaststelling evenwel dat de Raad in niet minder dan 9 op 10 klachten onbevoegd is om aan het ongenoegen van de burger ook maar iets wezenlijks te doen, laat staan een bijdrage te leveren tot herstel, is ontgoochelend voor burger én commissieleden. De laagdrempeligheid van de klachtencommissie staat dus in schrill contrast met de beperkte bevoegdheidsgronden die de wetgever voorziet. De burger wordt na een kortstondige hoop op zichzelf terug geworpen en ervaart de Hoge Raad als “boerenbedrog”.⁴⁹ Voor de leden van de VAOC zelf is het een arbeidsintensieve maar weinig productieve tijdsinvestering, die dan ten koste gaat van andere belangrijke opdrachten.

48. Mede om die reden – met name omdat het vertrouwen van de burger in de justitie in belangrijke mate bepaald wordt door zijn ervaringen met de advocatuur – is het essentieel dat de HRJ klachten m.b.t. het optreden van advocaten kan behandelen, uiteraard voor zover deze niet enkel slaan op tuchtrechterlijke aangelegenheden, maar wel degelijk de goede werking van het gerecht aangaan.

49. Er kwamen reeds enkele woedende brieven van gefrustreerde klagers toe op de Hoge Raad.

Leidt de vaststelling van onze quasi stelselmatige onbevoegdheid dan tot het besluit dat de klachtenbevoegdheid een lege doos is en de wetgever valse verwachtingen heeft gecreëerd?

Deze pessimistische conclusie is o.i. voorbarig. Wel valt aan de vraag hoe aan deze bevoegdheid van de Raad meer zin en inhoud kan worden gegeven, niet te ontkomen.

De bestaansreden zelf en de brede missie van de HRJ moeten wellicht de aanzet vormen voor een ernstig onderzoek van de grenzen van onze klachtenbevoegdheid en voor een maximaal bespelen van deze begrenzingspunten.

De afbakening ten aanzien van de rol van de rechtsbijstand en de advocaat in het bijzonder, is hier zeker aan de orde: aan hem komt het toe de cliënt op gerechtelijke beslissingen voor te bereiden én deze toe te lichten, na te gaan of de rechtsgang normaal verliep en de zorgvuldigheid van een lagere gerechtelijke beslissing te (laten) toetsen.

Voor de VAOC loert terreinoverschrijding hier constant om de hoek. Maar in de praktijk komt het niet begrijpen van een gerechtelijke beslissing vaak neer op een “niet aanvaarden”, omdat de gerechtelijke beslissing geen probleemoplossing biedt en niet tegemoet komt aan de eigenlijke behoefte van de rechtzoekende. In een aantal gevallen staat “vergalopperende proceduralisering en formalisering van het recht ... de behandeling van het conflict in de weg, en creëert slechts nieuwe conflicten”.⁵⁰ In andere gevallen, waar maatschappelijke en justitiële kwetsbaarheid hand in hand gaan, wordt de sociale uitsluiting nog versterkt. De HRJ voelt zich dan terecht aangesproken, want zijn missie bestaat erin de kloof met de burger te dichten en het vertrouwen in de justitie te herstellen.

In die gevallen zou de HRJ dan ook een echte ombudsfunctie moeten kunnen opnemen, waartoe hem nu de middelen en instrumenten in ruime mate ontbreken.

Bij het verder onderzoek van deze problematiek wil de Hoge Raad een betere kijk verwerven op de werking van de justitiehuisen. De diversiteit aan klachten die op de HRJ toekomen toont aan dat mensen vaak niet weten waar ze met hun (juridische, maar ook andere) problemen terecht kunnen. De weg naar het justitiehuis en zijn aanbod van eerstelijns rechtshulp is velen⁵¹ blijkbaar nog niet bekend. Ook de justitiehuisen hebben als missie bij te dragen tot een meer toegankelijke, menselijke en efficiënte justitie. Juist daarom lijkt het ons essentieel in onderling overleg na te gaan of een wederzijdse afstemming en bundeling van initiatieven zou toelaten een structurele link tussen beide uit te bouwen, in het belang van de rechtzoekende, in het belang van een humane en communicatieve justitie.

50. SCHOENAERTS, B., “Naar een gedragscode”, *Tijd Schrift – Juridisch Cahier* 1997-1998, 74-77.

51. Justitiecliënten, maar ook magistraten, advocaten ... Zie hierover o.m. “Les maisons de justice ...une révolution tranquille”, *Actualités du Droit* 2001, 155-179.

2.2. DE ERKENNING DOOR MEDE-ACTOREN

De bijzondere positie van de HRJ – op het kruispunt van de drie grondwettelijke machten – is geen vanzelfsprekendheid, maar moet de Raad via zijn dagelijkse actie legitimeren.

Wat valt er – na één jaar werking – te zeggen over de respons, de verwachtingen, de medewerking van de andere actoren op het toneel van onze instellingen?

2.2.1. De rechterlijke macht

Tussen de Hoge Raad en de rechterlijke overheden groeide of groeit er gaandeweg een samenwerking o.m. rond de opmaak van standaardprofielen voor de korpsoversten,⁵² de toepassing van het evaluatiesysteem voor magistraten, de externe controle op het gebruik van interne controlemiddelen, de opmaak van activiteitsverslagen door de hoven, rechtbanken en parketten, de behandeling van klachten.

Stuk voor stuk gaat het hier om belangrijke vernieuwingen die de magistraten uitnodigen om hun corporatieve cultuur en tradities te overstijgen. De inzichten en ervaringen die eruit voortvloeien, vormen gaandeweg de basis voor een constructieve dialoog tussen de magistratuur en de HRJ met het oog op verdere fundamentele hervormingen in de werking van de justitie.

Uiteraard werd met argusogen uitgekeken naar de eerste voordrachten voor een benoeming binnen de magistratuur. Moest men, bijvoorbeeld, als kandidaat, vragen om te worden gehoord, en hoe zou dat dan in zijn werk gaan?

De wet heeft het horen van de kandidaten niet verplicht gesteld, en biedt ieder van hen de mogelijkheid te vragen om gehoord te worden. De kandidaat horen is in sommige gevallen onontbeerlijk (m.n. voor kandidaat-korpschefs), maar is niet voor alle ambten noodzakelijk, aangezien het dossier de loopbaan en de persoonlijkheid van de kandidaat voldoende weergeeft. Bovendien is gebleken dat het een omgekeerd effect kan hebben en dat nooit volledig afstand kan worden genomen van het subjectieve karakter van een mondeling optreden.

De benoemings- en aanwijzingscommissies willen iedere vorm van nutteloos formalisme vermijden om het gesprek zo vlot en ontspannen mogelijk te laten verlopen. De aanwezigheid van ten minste 10 leden van de commissie blijft intimiderend voor de (meeste) kandidaten, maar elk lid moet de kans krijgen zich een persoonlijke mening te vormen over de kandidaten en hen de vragen te stellen die hij noodzakelijk acht.

De leden van de benoemings- en aanwijzingscommissies, vooral de niet-magistraten, hebben zich via deze hoorzittingen eveneens een duidelijker beeld kunnen vormen van de gerechtelijke realiteit en van de concrete problemen waarmee de verschillende rechtsmachten te kampen hebben.

52. In de nabije toekomst zullen profielen worden opgemaakt voor de diverse functies binnen de magistratuur.

De uitbouw van een zogenaamde “school voor de magistratuur” is een volgende opdracht van de Hoge Raad, waarop vanuit de rechterlijke macht hoge verwachtingen worden gesteld. Een instituut voor permanente vorming is inderdaad een absolute noodzaak om magistraten toe te laten de toevloed van nieuwe wettelijke bepalingen te verwerken, op de hoogte te blijven van de rechtsleer, vertrouwd te blijven met de verschillende juridische materies en zodoende de kwaliteit van de justitie als openbare dienst te blijven waarborgen.

Zo'n opleidingscentrum moet uiteraard dynamisch en multidisciplinair worden opgevat. Het moet een plaats zijn waar magistraten hun ervaringen kunnen uitwisselen en de universitaire en sociaal-economische wereld kunnen ontmoeten (cf. 2.2.3).

De Europese dimensie van de opleiding van magistraten moet eveneens verder worden uitgediept. De toetreding van de HRJ tot het Europese netwerk voor gerechtelijke opleiding is in dat opzicht een bemoedigend initiatief.

Hoewel de HRJ strikt genomen een spreekbuis is voor de magistraten, bestaat zijn opdracht er niet in hun statuut te verdedigen. Net zo min is de Hoge Raad een representatieve instelling voor de magistratuur.

Dat is de rol van de Adviesraad van de magistratuur, die door de Wet van 8 maart 1999 werd opgericht maar nog niet operationeel is. Nochtans werd de inwerkingtreding op ongeveer hetzelfde tijdstip als de HRJ geprogrammeerd.

Deze situatie is zorgwekkend aangezien de magistraten – terecht – wensen dat werk wordt gemaakt van vele heikele punten van hun statuut.

2.2.2. De wetgevende macht

Voornamelijk via zijn adviesbevoegdheid m.b.t. wetsontwerpen en wetsvoorstellen, ontwikkelt de Hoge Raad een samenwerkingsrelatie met de wetgevende (en uitvoerende) macht. Hoewel de ervaring nog beperkt is zijn volgende inzichten vermeldenswaard:

– Er is dringend nood aan een samenwerkingsprotocol tussen de HRJ enerzijds, de wetgevende (en uitvoerende macht) anderzijds. Dit protocol moet de wederzijdse posities en relaties verduidelijken, evenals regels vastleggen inzake de materies waarin om advies wordt verzocht, de informatie-uitwisseling, de timing en zo meer.

Hoewel over de noodzaak van een dergelijk protocol eensgezindheid bestaat werd dit nog niet geconcretiseerd. De reden hiervan ligt in het wachten op een wetswijziging inzake de adviesbevoegdheid van de raad.

– De logge procedure die de Hoge Raad, via de algemene vergadering, moet volgen vooraleer een advies te kunnen uitbrengen, laat immers niet toe kort op de bal te spelen.

Teneinde de Hoge Raad toe te laten bij de uitoefening van zijn adviesbevoegdheid het parlementaire werkritme op de voet te volgen, wordt voorgesteld om in gevallen van dringend advies⁵³ een spoedprocedure te voorzien. Hierbij zou enkel de VAOC het advies uitbrengen zonder dat dit aan de A.V. wordt voorgelegd, maar weliswaar met de mogelijkheid voor de leden van de benoemings- en

53. Het dringend karakter zou door de adviesvrager moeten bepaald worden.

aanwijzingscommissies om schriftelijk hun opmerkingen aan de VAOC over te maken. De Hoge Raad is van mening dat een advies van de VAOC op zich evenveel waarborgen biedt voor objectiviteit en betrouwbaarheid, aangezien deze samengesteld is uit 16 leden volgens het principe van de dubbele pariteit.

– Een derde bedenking betreft de mate waarin met de adviezen van de Hoge Raad wordt rekening gehouden. Onze adviezen hebben een tweevoudige doelstelling voor ogen, met name: ieder later risico op disfunctie vermijden, en de werking van de rechterlijke orde verbeteren. Uiteraard zal de impact van de HRJ op het justitiële beleid slechts op lange termijn kunnen worden beoordeeld. Tot nu toe had de politieke overheid in enkele gevallen oor naar de adviezen van de Hoge Raad, maar het is jammer dat geen gevolg werd gegeven aan zijn noodkreet in meer fundamentele aangelegenheden. We verwijzen hier naar de beschouwingen van de HRJ rond de oprichting van een federaal parket.

– Ten slotte wenst de Hoge Raad ten volle zijn brugfunctie tussen de drie machten en de bevolking constructief te benutten. Door de samenstelling van de HRJ op een pluralistische leest te schoeien, heeft de wetgever duidelijk willen vermijden dat deze nieuwe instelling een louter technische of corporatistische inslag zou hebben. De Hoge Raad vindt het dan ook vanzelfsprekend om zijn standpunten via de media ter kennis van de burgers te brengen en om zijn adviezen niet alleen onder de grondwettelijke machten te verspreiden.

2.2.3. De uitvoerende macht

Ook in het kader van de samenwerkingsrelatie met de uitvoerende macht is er dringend nood aan een protocol.

Zo worden de opleidingsprogramma's voor de magistraten wel vastgelegd door de HRJ, maar bekrachtigd en uitgevoerd door de Minister van Justitie. Zolang de modaliteiten voor deze samenwerking niet bij besluit worden vastgelegd – zoals de wet het voorschrijft – blijft het moeilijk de wederzijdse bevoegdheden af te bakenen.

En hoewel de wet in die mogelijkheid voorziet, heeft de Minister van Justitie totnogtoe evenmin de verbindingsmagistraten aangesteld die zouden waken over de coherentie tussen de programma's, die door de HRJ worden uitgewerkt, en de uitvoering ervan door het Ministerie van Justitie.

Met het oog op een doelmatige en coherente werking is het wenselijk dat de Hoge Raad zélf bevoegd zou worden voor de uitvoering van de opleidingsprogramma's die hij goedkeurt, én daartoe over de nodige middelen zou beschikken. Zodoende wordt bovendien vermeden dat twee administraties worden bekostigd die mogelijk concurrerende doelstellingen beogen.

Een dergelijke oplossing vereist natuurlijk een duidelijke omschrijving van het kader waarbinnen de HRJ deze opdracht moet uitvoeren. Ook de samenwerking met de universiteiten is hierbij onmisbaar. Het zou echter fout zijn om de opleiding van de magistraten in handen te geven van de gemeenschapsoverheden. Deze opleiding valt immers niet te herleiden tot eindtermen in het onderwijs, zij moet zich op de praktijk richten en een federale bevoegdheid blijven. Het is dan ook een absolute noodzaak dat op federaal niveau, in samenwerking met de universiteiten wel te verstaan maar niet binnen hun structuren, een specifiek insti-

tuut wordt opgericht, dat de opdracht krijgt om onder de rechtstreekse verantwoordelijkheid van de HRJ in te staan voor de opleiding van de magistraten.

3. De Hoge Raad voor de Justitie: een te verwerven positie!

3.1. EEN ONDEMOCRATISCHE HOGE RAAD?

Zoals gezegd is de HRJ een grondwettelijke instelling met een *sui generis*-karakter: hij beschikt over een eigen dotatie, eigen personeel, een eigen huishoudelijk reglement en bekleedt een onafhankelijke positie t.a.v. de drie machten.

Deze "eigen aard" roept bij sommigen vragen op naar het democratisch karakter van deze nieuwe instelling. Zo werd de Hoge Raad in een bepaalde juridische pers een "ondemocratisch en oncontroleerbaar orgaan" genoemd.⁵⁴ Sommige auteurs noemen de raad een gevaarlijke maat voor niets, een nieuwe schoonmoeder, een twijfelachtige remedie voor een slecht gediagnosticeerde kwaal ...

Ook in de Kamercommissie voor de Justitie werd op 23 januari 2001 de vraag gesteld wie de politieke verantwoordelijkheid draagt voor de initiatieven, het doen of laten van de Hoge Raad. In zijn antwoord benadrukte de minister dat de Hoge Raad een onafhankelijk organisme is ... maar dat het parlement toch het laatste woord heeft.

De opmerking dat de HRJ niet democratisch zou zijn, door niemand gecontroleerd wordt, en daardoor kampt met een gebrek aan legitimiteit, is onjuist om volgende redenen:⁵⁵

- De HRJ is geen beslissende maar een *adviserende* instantie:
 - inzake het algemeen justitieel beleid kan de Raad ambtshalve of op verzoek adviezen geven, die door het parlement al dan niet gevolgd worden;
 - inzake benoemingen van rechters en aanwijzingen van korpschefs heeft de HRJ de bevoegdheid kandidaten voor te dragen. De minister kan afwijken van de voordrachten, wat hij in een aantal gevallen reeds heeft gedaan.

De quorumvereisten voor een geldige stemming versterken uiteraard de legitimiteit van de adviezen, voorstellen en aanbevelingen van de Raad.

- De HRJ is wel degelijk democratisch samengesteld. Het is geen select clubje dat geen voeling zou hebben met de samenleving: de helft van de leden is rechtstreeks verkozen door de magistratuur; de andere 22 (externe) leden zijn verkozen met 2/3 meerderheid door de Senaat, wat tot nader order een democratische instantie is.

Mocht de HRJ geen democratische legitimiteit hebben, dan kan men dit *a fortiori* beweren van bijvoorbeeld de Raad van State, afdeling wetgeving, die ook belangrijke adviezen levert maar waarvan de leden geenszins verkozen zijn.

54. DE CORTE, R., "Hoge Raad voor de Justitie, een stap vooruit of achteruit?", *Juristenkrant*, 27 januari 2001.

55. BOUCKAERT, B., "Hoge Raad voor de Justitie: bescheiden, kritisch en tevreden", *Juristenkrant*, 8 mei 2001, p. 2.

- De HRJ ontsnapt niet aan elk democratisch toezicht: de jaarlijkse dotatie wordt goedgekeurd door het parlement, de besteding ervan evenals het jaarverslag maken het voorwerp uit van een jaarlijkse parlementaire controle, de rekeningen worden nagekeken door het Rekenhof, alle adviezen en rapporten worden overgemaakt aan de drie machten.

3.2. DE HOGE RAAD VOOR DE JUSTITIE: POLITIEKE BLIKSEMAFLEIDER OF KRACHTIGE MOTOR?⁵⁶

De HRJ staat voor de enorme uitdaging zich binnen het geheel van onze instellingen te profileren en zijn heel eigen positie waar te maken.

De Raad moet een kritische en tegelijk ondersteunende functie opnemen ten aanzien van de Minister van Justitie, het parlement en de rechterlijke macht, met het oog op een betere dienstverlening en een herstel van het vertrouwen in de justitie. Hij moet een motor kunnen zijn van de modernisering van de justitie, wat uiteraard een werk van lange adem is dat slechts gaandeweg zichtbare effecten zal sorteren.

Tot nu toe heeft de HRJ zich teveel moeten laten leiden door deadlines en praktische besommingen. Er was onvoldoende tijd voor reflectie en voor een proactief beleid.

Na anderhalf jaar functioneren op operationeel niveau zijn vragen aan de orde zoals: Waar zijn we mee bezig? Wat willen we bereiken? En hoe willen we dat waarmaken?

Deze fundamentele vragen naar de eigenlijke missie, de visie en de doelstellingen van de Hoge Raad zullen wellicht op korte termijn het voorwerp zijn van een reflectieseminarie met alle leden. Een grondige reflectie moet ook toelaten de kritieke succesvoorwaarden voor de realisatie van onze missie te bepalen.

Prioritair is de uitbouw van een echte professionele organisatie, die haar missie met visie weet te onderbouwen en deze in meetbare doelstellingen op korte, middellange en lange termijn weet te concretiseren, die met inzet van kwalitatief hoogstaand personeel en optimale aanwending van de beschikbare middelen haar kerntaken en prioriteiten realiseert volgens een vooraf bepaalde strategische en operationele planning. Intellectuele kracht en integriteit moeten het waarmerk zijn van deze organisatie, die haar missie breed opvat en er een proactieve invulling aan geeft.

Een goede interne en externe communicatie en een totale transparantie van de werking moeten de Hoge Raad toelaten zijn maatschappelijke functie te profileren en m.b.t. zijn rol van “luis in de pels” voortdurend democratisch verantwoording af te leggen. Want wil de Hoge Raad bijdragen tot een betere werking van de justitie, dan moet zij haar onafhankelijkheid en onpartijdigheid bewaren.

Uiteraard kan de HRJ slechts één van de motoren zijn van de modernisering van justitie.

De hervorming van de justitie vergt immers een totaalplan – een soort “Copernicusplan voor de magistratuur”. De Minister van Justitie én de regering hebben de hefboomen daartoe in handen. De HRJ kan en wil hierin een partner zijn.

56. Ontleend aan DE GROOTE, B., “De Octopus van Octopus – Hoge Raad voor de Justitie: schoonmoeder of paus?”, *A.J.T.* 2000-2001, 761.

In de mate de HRJ evenwel als mirakeloplossing naar voor wordt geschoven, nemen andere actoren de eigen verantwoordelijkheid niet op en gebruiken zij ons als bliksemafleider.

Organigram

Jaar 2000 - 2003

